

studiet som et komplekst og svært afgrænset felt gennem loyale og til tider kritisk vurderende præsentationer af en række vidt forskellige teorier og metodologiske tilgange repræsenteret ved Marx, Durkheim, Weber, Luhmann, Foucault, rational choice theory, gender studies og mange flere.

Selvom omgangen med de mange forskelligartede teorier er trofast, står det indtryk, at det er tvivlsomt at lægge sig fast på en entydig definition af religionen altså tilbage. Man kunne have ønsket, at problemet var blevet tematiseret mere eksplicit og havde fået mere plads, for den ureflekterede omgang med funktionelle definitioner, som ofte ses i sociologien, og brugen af substantielle definitioner, der kan genkendes i megen teologi, idéhistorie og reduktionistisk kognitionsforskning, forhindrer sidst af alt blinde fravalg og essentialismer - indenfor akademien, såvel som udenfor.

På trods af denne anke, fungerer bogen udmærket som en introduktion til religionssociologiens brogede felt. Som de fleste andre introduktioner er den ganske ukontroversiel og er ikke skrevet for at præsentere forfatterens originale synspunkter og forskningsresultater; at forlaget har skønnet det lønsomt at oversætte bogen fra norsk, fortæller noget om dens brede sigte. En af bogens store forcer som undervisningsmateriale for grundfagsstuderende er de pædagogiske og afbalancerede overvejelser omkring religionen i det offentlige rum og forholdet mellem tro og

viden for den praktiserede religions-sociolog. Selvom Furseth og Repstad genren tro aldrig svinger sig op til længere diskussioner af de behandlede teorier, kan deres introduktion varmt anbefales som en alsidig og overbliksskabende indgang til en væsentlig sociologisk disciplin, hvis relevans i kraft af sit genstandsområde rækker langt ud over sociologien.

Bue Rühner Hansen

Den sørens Sørensen

Villy Sørensen: Sørensen om Kierkegaard. Udvalgte artikler om Søren Kierkegaard. Redaktion og efterskrift af Gert Posselt. Gyldendal 2007. 296 sider. 225 kr.

Gert Posselt har samlet og redigeret, samt skrevet efterord til en udgivelse, der indeholder Villy Sørensens udvalgte artikler om Søren Kierkegaard. Bogen er inddelt i 5 afdelinger. Den indledende del bringer et uddrag af Villy Sørensens optegnelser om Kierkegaard rundt om i Dagbøgerne 1949-67 og en artikel fra 1988, hvori Sørensen reflekterer over sit livslange mellemværende med den Søren, som han tidligt fandt ud af, at der ingen vegne var uden om filosofisk (s.19).

Netop *filosofisk*, fordi Sørensen - som allerede Lasse Horne Kjærgaard fremhævede det i sin anmeldelse i Politiken - læser Kierkegaard "begrebsanalytisk" som filosof

frem for som digter, eller for den sags skyld digterfilosof. Umiddelbart har Isak Winkel Holm derfor ret i (jf. hans *Tanken i billedet* fra 1998), at Sørensens læsninger hører til de ”reduktionistiske” af slagsen, fordi han ser bort fra det digteriske som en ikklædning, der så at sige skal skrælles bort for meningen i de kierkegaardske skrifter træder klart frem. Blik for stilens betydning hos Kierkegaard, eller for, at ”stilen er manden”, har Sørensen dog: ”Man kan endda mene, at digterne bedre formår at appellere til den ”mulige eksistens” end de mere abstrakte filosoffer - og at Kierkegaard selv har kunnet appellere så kraftigt til så mange, fordi han var så stor en sprogkunstner” (s. 204). Alligevel ser Sørensen i vid udstrækning bort fra ”Meddelelsens hvorledes” og de kierkegaardske refleksioner over besværligheden ved at vikle meningen ud af eller transponere den ind i et genstridigt billed- og tekstmateriale. Men godtager man denne grundlæggende præmis, fungerer Sørensens egen tekstmaskine skam også fint - eller rettere, der kommer trods reduktionen interessante artikler ud af den.

De bedste eksempler herpå udgøres imidlertid ikke af andendelen, der bringer forskellige af Sørensens introduktioner til værker som *Enten-Eller*, *Gjentagelsen* og *Begrebet Angest*. Disselæsninger er sådan set gedigne og solide, men fremstår i dag som relativt banale i forhold til de anderledes dialektiske og formbevidste,

foruden mere problematiserende eller rekonstruktive læsninger af Kierkegaards centrale værker hos fortolkere som Garff og i særdeleshed Tøjner (eller Bøggild), samt ikke at forglemme den allerede nævnte Isak Winkel Holm. Som egentlig introduktion til Kierkegaards univers er bogen således af sparsom værdi, hvorimod den tager sig langt bedre ud som introduktion til Villy Sørensens eget, og herunder selvsagt særligt til Kierkegaards betydning for den nu afdøde filosof.

Mere interessant bliver det derfor også at læse bogens tredje og fjerde del, hvor der anlægges forskellige almene og særlige perspektiver på det kierkegaardske værk, og hvor Sørensen selv kommer mere ud af busken: Der er noget komisk i at ville sætte Kierkegaard på plads, fremhæver Sørensen (s. 156), samt i at ville tage ham til indtægt for sine synspunkter, og heri kan han have ret. Men at han alligevel selv ingen vegne ser uden om i nogen grad at ville sætte manden på plads - om end bevares, på sin egen afdæmpede måde - og tilmed i nogen grad tilegner sig Kierkegaards synspunkt på eksistensen som det afgørende i form af det stræbsomme arbejde på at blive stadig mere sig selv, vidner dog om en dobbelthed eller ambivalens i Sørensens perspektiv. Og at Sørensen selv er fuldt bevidst herom, fremgår af flg. passage: ”Verdenshistorien, som Kierkegaard havde så megen ironi til overs for,

har for så vidt bekræftet hans filosofi og samtidig sat et spørgsmålstegn ved dens negligering af de historiske og sociale faktorer" (s. 163). Hvad skal man nu mene herom? Har Sørensen ret i, at udviklingen har givet Kierkegaard ret, men uret i hans syn på udviklingen? Det ville kræve en afhandling at nå til bunds i denne problematik, og lad mig derfor kun antyde mit eget synspunkt: Sørensen anfører senere i bogen, at Kierkegaard forsøgte at løse modsigelsen imellem den konkrete eksistens og den abstrakte filosofi ved hjælp af sin "indirekte meddelelse". Og han fortsætter: "Men også hos ham bliver den modsigelse stående: at den *konkrete* eksistens, som det bestandig er ham om at gøre, i grunden er en abstraktion" (s. 205). Men hvad nu hvis Kierkegaard ikke blot var bevidst om denne modsætning eller "fraværsontologiske" abstraktion, som eksistensen ufravigeligt forbliver på papiret, men gjorde den til hovedpointen i sine skrifers filosofisk-digteriske forsøg på at holde "negativitetens sår" åbent? Hvis denne forudsætning fremdeles er rigtig, så kan det altså godt være, at udviklingen har givet Kierkegaard ret, sådan som Sørensen understreger det, men dette implicerer omvendt ikke, at Kierkegaard *per se* har uret i sit syn på udviklingen. Det kommer i hvert fald an på, hvad man mener: Der er næppe tvivl om, at Kierkegaard var politisk konservativ, og hans tanker om demokratiet og "pøbelen" er

mange steder både morsomme og viser hen til Nietzsches lignende udsagn om mængden qua "den brogede ko" i Zarathustraskriftet o.a. Men det er måske mere interessant at holde fast ved de Kierkegaardske skrifter som en udfordring til den enkelte (læser) i kraft af, at de stiller flere "korrektive" spørgsmål, end de leverer svar: Når "udviklingen" netop kan siges at have givet Kierkegaard ret, så er det nok ikke mindst fordi, han netop tillader sig - implicit såvel som eksplicit - at stille spørgsmålstegn ved dens betydning, idet også udviklingen er noget, den enkelte må tilegne sig eller afvise (aspekter ved), og hverken en monolitisk eller statisk størrelse, der er givet på forhånd eller én gang for alle. At dette "fremmedgjorte" synspunkt på det omgivende samfund hos Kierkegaard endvidere (angiveligt) er indtrådt i historien på et bestemt tidspunkt, sådan som Sørensen fremhæver det, og sådan som det er blevet belyst f.eks. hos Marx og andre (s. 208), og dermed (formentlig) ikke til enhver tid har kunnet stilles på den samme radikale måde, ændrer med andre ord ikke en tøddel ved den principielle relevans af spørgsmålet: "På hvad måde vedkommer dette mig?"

Femte delen består af en række komparative læsninger af Kierkegaard og Andersen, Marx, samt Kafka, og her er særligt sidstnævnte essay en læseoplevelse. Gert Posselts efterord introducerer også udmærket og kronologisk Sørensens

mellemværende med Kierkegaard, og supplerer i den forstand Sørensen egen indledende artikel. Men Posselts opfattelse af den ”facitliste”, der efter hans opfattelse vedvarende skinner igennem hos Kierkegaard, samt dennes mangel på umiddelbart autentiske ”følelser”, er igen mere reduktionistisk, end den Kierkegaard, man (dvs. han, men i noget mindre grad Sørensen selv) hermed mener at få sat på begreb. Så hvem ved? Måske er der alligevel mest sund fornuft i så at sige at være lige ved at gå fra forstanden, sådan som Sørensen essay om det komiske hos Kierkegaard kunne indikere det! (s. 165-186). Ligesom der måske ikke blot er noget notorisk komisk i at ville sætte Søren Sok på plads eller tage ham til indtægt, men også ufravigeligt i vores mange forsøg på at indkredse, hvori mandens egen eller hans værkers (manglende) ”følelsesmæssige”, etiske eller religiøse oprindelighe-
 består. Men læs selv Sørensen tankevækkende forsøg, der hermed anbefales.

Jens Viggo Nielsen

To vigtige tyske biografier

Martin Dehli: Leben als Konflikt. Zur Bi-

ographie Alexander Mitscherlichs, Wallstein 2007, 320 sider, EUR 29,90

Carola Dietze: Nachgeholtes Leben. Helmut Plessner 1892-1985. Eine Biographie. Wallstein 2006, 622 sider, EUR 45,00

Til den seneste tids bølge af biografisk fokuserede studier af tyske intellektuelle og akademikere, der på godt og ondt prægede det 20. århundredes tyske historie, kan vi nu tilføje Carola Dietze og Martin Dehli's bøger om henholdsvis filosofen og sociologen Helmut Plessner (1892-1985) og forfatteren, lægen og psykoanalytikeren Alexander Mitscherlich (1908-1982). Selvom Plessner og Mitscherlich sjældent nævnes i samme åndedrag, er der adskillige lighedspunkter mellem de to. Først og fremmest søgte de begge intellektuelle udfordringer indenfor flere emner og fag i løbet af deres lange og omskiftelige liv. Dernæst skrev de begge deres mest læste og berømte værker i tiden efter 1945, hvor de uoplettede af national-socialismen var med til intellektuelt og institutionelt at skabe den tidlige forbundsrepublik.

Det gælder ikke mindst Mitscherlich, der var en af de mest profilerede og aktive intellektuelle på den Vest-tyske venstrefløj. Fra 1947 var han udgiver af tidsskriftet *Psyche*. I 1949 grundlagde han afdelingen for psykosomatisk medicin ved universitetet i Heidelberg. I slutningen af 1940'erne deltog han samtidig i udarbejdelsen af